

A *Meditationes vitae Christi* a ferences lelkeségben

VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM

Abstract

The final article in our collection on the *Meditationes vitae Christi* (MVC) approaches the work from the perspective of Franciscan history and spirituality. The article outlines the founder of the order, St Francis of Assisi's relationship with theology, beginning with an analysis of his preaching practices. Then, it examines, through the cases of Pietro di Staccia and St Anthony of Padua, the kind of theological engagement Francis deemed appropriate. Notably, the MVC was for a long time attributed to St Bonaventure, an association that greatly enhanced the work's authority. While Franciscan theologians integrated St Francis' thought into the broader theological tradition, the author of the MVC contributed to transmitting Franciscan spirituality to his contemporaries.

Keywords: *Meditationes vitae Christi*, BnF It. 115, Pseudo Bonaventure, Franciscan theology, Franciscan spirituality, Benozzo Gozzoli.

Kulcsszavak: *Meditationes vitae Christi*, BnF It. 115, Pszeudo-Bonaventura, ferences teológia, ferences lelkeség, Benozzo Gozzoli.

„A ferences mozgalom legkedveltebb és legszerethetőbb alkotása.”¹
Kurt Ruh

Ha képileg szeretném megjeleníteni mindazt, amiről beszélni akarok, vagyis a *Meditationest* szeretném a ferences rendtörténet kontextusába helyezni, mindenekelőtt egy kis sétára invitálnám a Kedves Olvasót, és megmutatnám az

VARGA IMRE FR. KAPISZTRÁN ferences szerzetespap, teológus, történész, lelkipogozó, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Spirituális Teológia és Lelekipogozás Tanszékének tanszékvezető főiskolai tanára, e-mail: varga.kapisztrán@sapientia.hu

¹ KURT RUH: *A nyugati misztika története*, 2. kötet, *A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 498.

umbriai Montefalco Szent Ferenc-templomát, amelynek szentélyét Benozzo Gozzoli festette ki.² A szentély egész falát beborító ciklus természetesen Szent Ferenc életét ábrázolja, és nyilvánvalóan az assisi Szent Ferenc-bazilika szolgált mintaképül számára, minthogy azonban Giottonál jóval későbbi (1450–52 k.), a rend kiemelkedő szentjei és más hírességei is helyet kaptak a boltozati ívmezőkben, illetve a stallumok és a képek közötti frízben.

Ami azonban különleges, hogy az ismert és kevésbé ismert középkori ferences teológusok között, pontosan a Krisztust jelentő középső alatt nem híres szerzeteseket találunk megfestve, hanem három világi férfi portróját: Dante, Petrarca és Giotto képét.

Ha ebbe a kontextusba helyezzük a három zseni művészetét, akkor ez azt jelenti, hogy a képeket megrendelő ferencesek szerint a három művész ugyanolyan jelentőségű és nagyságú reprezentánsa a ferences lelkiiségnek, mint a híres teológusok. De lefordíthatnánk ezt úgy is, hogy a ferences lelkiiség szerint Istenről nemcsak a teológusok szólnak, hanem a művészek is. Ez azt is jelenti, hogy a ferences lelkiiség nemcsak az elméleti teológiában jelenik meg, hanem sokkal tágasabb, sokkal több mindent magában foglal, a kolostorokon kívül is óriási hatást gyakorol. Ez pedig kulcs a *Meditationes* jelentőségének megértéséhez, ferences kontextusban való elhelyezéséhez, illetve a ferences lelkiiség hatásának felméréséhez.

I. FERENC MINDENKINEK ISTENRŐL AKART BESZÉLNI,
ÉS EZT ÚGY TETTE, HOGY „EGÉSZ TESTÉBŐL NYELVET CSINÁLT”

Talán sokak számára újdonság, de Szent Ferencnek kezdettől fogva igen erős küldetéstudata volt, mégpedig olyan egyetemes küldetéstudata, ami mindig meglepte kortársait is. Nem véletlenül hagyatta jóvá életformáját a pápával, és amikor Hugolino bíboros nem akarta Franciaországba engedni, azt mondta neki:

„»Uram, hát azt gondoljátok vagy azt hiszitek, hogy az Úr egyedül csak ezekért a provinciákért küldött bennünket? Igazán mondom neked, hogy az Úr az egész világon élő minden ember javára és lelki üdvéért választotta ki és küldte a testvéreket, és nemcsak a hívők, hanem a hitetlenek is be fogják őket fogadni. Amennyiben pedig megtartják, amit az Úrnak ígérték, úgy az Úr gondoskodni

² GIOVANNA CAPITELLI – GRAZIANO ALFREDO VERGANI: *Benozzo Gozzoli. A growing workshop*, Silvana, Milano, 2002.

fog szükségleteik kielégítéséről, mind a hitetlenek, mind a hívők között.« A püspök úr nagyon elcsodálkozott beszédén, és elismerte, hogy igazat mondott.”³

A pápai jóváhagyás után hamarosan kikristályosodott a testvérek között, hogy az evangéliumi életformát nemcsak saját maguknak kapták, hanem azért, hogy másoknak is használjanak vele. Ezt így foglalták össze: „Non sibi soli vivere, sed et aliis proficere – Nem csak magunknak élni, hanem másoknak is hasznára lenni.”⁴

A legfőbb jó pedig, amit másoknak adhattak, az embertársuk üdvösségének előmozdítása volt. Ezért írja Celanói Tamás Szent Ferencről:

„Az egész földkerekséget betöltötte Krisztus Evangéliumával; naponként négy-öt falut, illetve várost is bejár, mindenütt serényen hirdette az Isten országát, s példájával ugyanúgy épülésére szolgált hallgatóinak, mint beszédével. *Egész testéből nyelvet csinált.*”⁵

Az Istenről való beszédben számára fontos volt a saját lelki útja és tapasztalata is.

„Ezért Krisztus vitéz katonája, Ferenc, *bejárta a városokat és a falvakat, nem az emberi bölcsesség meggyőző szavaival, hanem tudással és a Lélek erejével* hirdette Isten országát. A ráruházott apostoli tekintély jegyében⁶ *bátran tevékenykedett*, semmiféle hízlegéssel nem élve utasította el, hogy szavaival megkedveltesse magát. *Mert amit másoknak szavakkal tanácsolt, arról előbb maga győződött meg cselekedettel*, és nem tartva a visszautasítástól, igen merészen kimondta az igazságot. Beszédjének erejét megcsodálták a legműveltebb férfiak, és mindenki sietett, hogy lássa és hallja azt a mintegy más korszakból való embert, akit nem ember tanított.”⁷ Isteni sugallattól ihletve a népből sokan, nemesek és nem nemesek,

³ PL LXXXII. Vö. *Assisi Szent Ferenc perugiai legendája*, Ferences Források 2., Agapé, Újvidék – Szeged – Csíksomlyó, 1997, 110. (ford. Varga Kapisztrán OFM)

⁴ CRÉ 15; 17. – JACQUES DALARUN: *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza*, Ferences Források Magyarul 1., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2017, 58; 59–60. (ford. Varga Kapisztrán OFM)

⁵ CÉ1 97. – *Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről*, BALANYI GYÖRGY fordítását a latin kritikai szöveg és a modern fordítások alapján javította HIDÁSZ FERENC OFM és VÁRNAI JAKAB OFM, Ferences Források 2., Agapé, Újvidék – Szeged – Csíksomlyó, 1993, 102.

⁶ CRÉ 14. – JACQUES DALARUN: *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza*, i. m., 56–58.

⁷ A nem tanított tanító témáját Bonaventura sokszor átveszi, vö. CÉ1 36.

klerikusok és laikusok, elkezdtek Szent Ferenc nyomdokain járni, és miután a világi gondokat elvetették, elkezdtek az általa szabott fegyelem alatt élni.”⁸

Hogy pedig egész testéből nyelvet csinált, azt is jelentette, hogy testét is és mindenféle más eszközt is felhasznált arra, hogy Istenről „beszéljen”.

Ferenc számára a teológia mint Istenről való beszéd egy teljesen átfogó valóság volt. A teljesség igénye nélkül hadd említsem meg az Istenről való beszéd néhány ferenci módját:

1. A szigorú értelemben vett teológia.
2. A prédikáció és hozzákapcsolódóan mindenféle dramatikus elem (vö. *Naphimnusz*).
3. A lelkiismereti tapasztalatok és történetek (legendák), amelyek a tanácsadásban,⁹ intelmekben, levelekben is helyet kaphatnak.
4. A személyes imádság és a liturgia végzésének tapasztalata, helye és módja.
5. A művészet: szakrális terek, irodalom, festészet, dramatikus megjelenítés (ahogyan megjelenítettek egy-egy misztériumot; pl. a grecciói karácsony mint az igehirdetés része.)
6. Végül a testvérek egymással való kapcsolata.

Összességében tehát azt kell mondanunk, hogy a teológia az Istenről való beszédnek csak egy szelete volt Ferenc számára.

⁸ CÉ1 37. – *Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről*, i. m., 79.

⁹ „A papok, miközben penitenciát, vagy más lelki tanácsot adnak nekik, tisztelettel tudóan beszéljenek velük. Egyetlen testvér se fogadjon fel engedelmességre asszonyt, hanem, miután az megkapta a kért lelki eligazítást, tartson bűnbánatot ott, ahol akar.” RNB 12, 3–4. – BERHIDAI PIUSZ OFM – HIDÁSZ FERENC OFM (szerk.): *Assisi Szent Ferenc írásai*, Ferences Források Magyarul 3., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2018, 113.

2. FERENC, A TEOLÓGIA MEG A MŰVÉSZET

Magam is leírtam, hogy Szent Ferencnek ambivalens volt a viszonya a teológiához.¹⁰ A fentiek fényében azonban mégsem volt az. Sőt éppen fordítva: Ferenc az életidegen, a kontextusából kiszakított és éppen ezért ambivalens módon művelt teológiát szúrta ki azonnal és éles szemmel, és ez volt az, amit nem vi-selhetett el. Nézzük meg ennek fényében a rend első teológiai iskolájáról szóló híradásokat!

1220-ban, amikor Szent Ferenc a Szentföldről hazatért, neki nem tetsző változásokat talált a rendben. Ilyen volt a távolléte alatt Bolognában épített stú-diumház, ahol Pietro de Staccia testvér skolasztikus teológiát és jogot tanított. Amikor ezt Ferenc megtudta, saját kezűleg fogott a ház lerombolásához, Pietro di Stacciát pedig megátkozta mint olyan személyt, aki le akarja rombolni a művét. A baj nem a tanítással volt, sokkal inkább azzal, hogy előzetes egyezte-tés nélkül kezdtek tanítani és építkezni, hogy jogot és nem mást tanítottak, és hogy az épület jellege nem egyezett a ferences eszménnyel.¹¹ 1224-ben azon-ban Ferenc már jóváhagyja, hogy Szent Antal teológiát tanítson a testvéreknek és világi papoknak.¹²

Feltehetjük a kérdést: miért nem engedte tanítani Pietro di Stacciát, és miért bízta meg Szent Antalt a teológia tanításával? Teljesen egyértelmű, hogy ezek mögött a cselekedetek mögött az a finom megkülönböztetés állt, hogy Ferenc milyen teológia művelését, milyen Istenről való beszédet tartott érdemesnek és szükségesnek. Ha az Istenről való beszéd nélkülözi a hitet és a saját lelki ta-pasztalatot, ha formalizmussá üresedik, akkor Ferenc számára nemkívánatossá válik, hiszen nem éltet. Ha azonban az Istenről való beszédben a tudomány

¹⁰ VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM: Az esztergomi ferences studium generale és a teológiai stúdiumok rendszere a középkori Magyar Ferences Rendtartományban, in Keppel Dániel – Varga Imre Kapisztrán (szerk.): *Ferences kolostor és ferences iskolák Esztergomban. A Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium alapításának 90. évfordulója alkalmából 2022. szeptember 16-án Esztergomban tartott, rend- és iskolatörténeti konferencia előadásai*, Studia Franciscana Hungarica. Magyar Ferences Tanulmányok 3., Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2024, 16–33, itt: 19.

¹¹ BERT ROEST: *Franciscan Learning, Preaching and Mission, c. 1220–1650*, Brill, Leiden – Boston, 2014, 22. [https://doi.org/10.1163/9789004280731_010]

¹² A levél szövege a következő: „Antal testvérnek, püspökömnek Ferenc testvér üdvöt kíván! Megelégedésemre szolgál, hogy a szent teológiából előadásokat tartasz a testvéreknek. Vigyázni kell azonban, hogy e stúdium során ki ne oltsd a szent áhítat és imádság szellemét, ahogy az regulánkban áll.” *Assisi Szent Ferenc írásai*, i. m., 74. Lásd továbbá BERT ROEST: *Franciscan Learning*, i. m., 24.

mellett megjelenik a hit is, akkor Ferenc számára a tudomány elfogadható, sőt kíváncsi lesz. Ferenc – amennyiben művelt teológiát – mindig úgy beszélt Istenről, hogy „egész testéből nyelvet csinált”. Így tanítása, tettei, élete stb. sohasem egyszerűen spekulációk vagy valamiféle eszmefuttatások voltak, hanem élő istenkapcsolatból származó, életető és tápláló szavak vagy cselekedetek, adott esetben művészi szavak és cselekedetek, amelyek közelebb vitték hallgatóit, olvasóit, nézőit is Istenhez.

Szent Antal és kortársai nyomán azonban a ferences teológia felvirágozott. De miért volt fontos, hogy a későbbi ferences generációk, így például hogy Szent Bonaventura teológiát műveltek? Azért, mert így az Istenről való beszéd ferenci módja a ferences teológusok teológiai megfogalmazása révén bekerült magába a teológiai irodalomba, sajátos ferences teológiát hozva létre, és nem vészett el, hanem hozzáférhetővé vált mások számára is. Másrészt a ferences teológia – Istenről való beszéd – mindig kapcsolatban állt a lelki élet gyakorlatával, vagyis formálta a (ferences és nem ferences) spiritualitást is a művészetekkel együtt. S talán most térhetünk vissza a montefalcói freskókhoz és *Meditationes*hez.

3. MŰVÉSZET, TEOLÓGIA, LELKISÉG

A *Meditationes* szerzőjét nem ismerjük, de Pszeudo-Bonaventura-i írásként tartják számon. Ez az előbbieket nyomán egyértelmű. Annyi lelakiségi mű után, amennyit Bonaventura írt, nem csoda, hogy neki tulajdonították, vagy hogy neve nagy tekintélyt adott a *Meditationes*nek is. Bonaventura, aki mindig úgy beszélt Istenről, hogy az elválaszthatatlan volt a lelki élettől, persze maga is művész, költő volt. A legújabb kutatások szerint a *Stabat Mater*ek szerzője is ő lehetett.

Hogy hogyan kerül a három zseniális művész, Dante, Petrarca és Giotto a ferences nagyok közé, ezek után nem kérdés: a kép, a művészet és a költemény gyakran többet mond el Istenről, mint a szöveg, a teológia. Így ha a közhely szerint Dante az író Giotto, Giotto pedig a festő Dante, akkor valószínűleg a *Meditationes* szerzőjét is oda lehetne festeni a három nagy művész mellé mint olyan valakit, aki a lelki élet ferenci útját teszi elérhetővé sok embernek, azt az utat, amely ott van a másik három nagy művész alkotásai mögött és a ferences teológusok írásaiban is.

Gozzoli festménye és az azt létrehívó megrendelői szándék azt jelzi, hogy beszélhetünk ferences teológiáról és ferences művészetekről. Ezek együttes szerepeltetése viszont azt jelzi, hogy van egy olyan közös alapjuk, amelyet ma

spiritualitásnak, lelki közösségnek nevezhetnénk. Ha az Istenről való beszéd ferences jellegének mibenlétét keressük, akkor azt abban találhatjuk meg, hogy az értelmén és minden érzékszeren keresztül igyekeztek megragadhatóvá tenni a kor embere számára Istent és igazságait. Ezek közé a teológusok (együtt tudósok és művészek) közé tartozik a *Meditationes* szerzője is, aki mindezt a lelki élet alakítása és a spiritualitás szempontjából teszi. Így lesz ő is ezeknek a szellemóriásoknak és művészzseniknek, Bonaventura teológiájának, Dante, Petrarca és Giotto zsenijének méltó társa. Hiszen ugyanazt a célt szolgálja, csak más eszközökkel és az élet más szintjén. És míg a nagy ferences teológusok munkásságukkal azt tették lehetővé, hogy a ferenci gondolatvilág bekerüljön a teológia vérkeringésébe, addig a *Meditationes* szerzője azt, hogy a ferences spiritualitás, lelkiség és annak gyakorlata a korabeli lelkiségbe, a korabeli emberek lelki életébe épüljön be. Aprópénzre váltva tehát az Istenről való beszéd ferences módját, sokkal több mindenkihez jutott el, sokkal több mindenkit szólított meg, mint a klasszikus teológusok. Mi pedig úgy tekinthetünk a *Meditationes*-re, mint a „legtipikusabb ferences alkotásra”.¹³

*

A ferences örökség oly nagy és gazdag, hogy mi, kisebb testvérek egyedül képtelenek vagyunk azt gondozni és a világ elé tárni. Éppen ezért hálásak vagyunk minden olyan tudósnak, kutatónak, aki ezt a Szent Ferenc-i örökséget kutatja, gondozza. Köszönjük, és nagyon hálásak vagyunk a szöveget kiadó magyar tudósoknak: Falvay Dávidnak, Konrád Eszternek, Ertl Péternek, Béres Csengének, Draskóczy Eszternek, Hári Katának, Szemere Dittának és mind a magyar tudósoknak, akik részt vettek ebben a munkában.

¹³ JOHN V. FLEMING: *An Introduction to the Franciscan Literature of the Middle Ages*, Franciscan Herald Press, Chicago, 1977, 226.